Ranko Starac

ANTIČKA KERAMIKA SA LOKALITETOM „IGRALIŠTE" U CRIKVENICI

Uvodne napomene

Područje Hrvatskog primorja i Vinodola ostalo je do današnjeg dana uglavnom pošteđeno lopate arheologa, ali nije ostalo pošteđeno od devastacija kulturanog nasljeđa, bilo da je riječ o neznanju, nezainteresiranosti ili vandalskom ponašanju pojedinaca, ili zbog nehata i nepoštivanja odredbi zakona od investitora, izvođača ili društveno-političkih organizacija. Klasičan primjer neodgovornog odnosa prema arheološkom lokalitetu od izuzetne važnosti za razumijevanje načina razvitka antičke civilizacije u Vinodolu, je slučaj iz 1983. godine, kada je građen kompleks sportskog centra sa stadionom. Tada je nasuto smeće, zemlja i građevinska šuta preko većeg dijela areala antičkog naselja smještenog uz ušće Dubračine. Kroz ostatke antičke arhitetkure probijena je trasa vodovoda, iz koje potječu ovdje prikazani ulomci keramike.

Stručna javnost, građani i gosti Crikvenice ostali su prikraćeni za čitav niz novih spoznaja očekivanih pri stručno vođenom iskopavanju, obradi i prezentaciji ovakvog nalazišta. Preostalo je tek nekoliko ulomaka keramike, prema kojima moramo suditi o životu jednog gradića izraslog na ovom prostoru prije gotovo 2.000 godina. Ove skromne ulomke možemo prikazati zahvaljujući trudu malobrojnih pojedinaca koji su ih doslovno prikupili iz blata,[1] pri čemu su doživljavali i niz neugodnosti. Nadamo se da je to posljednji čin primitivizma na području crikveničke općine.

U profilu iskopa za vodovod uočavao se je stratum vrlo bogat ostacima amfora, krovnih, zidnih i podnih opeka, te raznovrsnog keramičkog posuda.

Tegule sa utisnutim radioničkim pečatom (T/I, T/II-1-3)

Ovdje izdvajamo šest ulomaka krovnih opeka - tegula, na kojima se nalaze utisnuti žigovi proizvođača. Nije sakupljen ni jedan posve sačuvan primjerak žigosane opeke, ali je već pri prvom pregledu bilo jasno da svi primjerci potječu iz iste radionice. Tegule su načinjene od fine, dobro pročišćene gline, koja je nakon pečenja dobila svijetlonarančastu boju. Debljina opeka iznosi od 22-27 mm. Pojedine tegule naknadno su bile zahvaćene jakim plamenom, pa su deformirane, a boja im je mrljasta (tamnocrvena do siva). Na nekim tegulama opažaju se tragovi nagorene žbuke, što znači da su tegule stajale na krovištu objekta koji je stradao u požaru. Sve tegule imaju pokraj pečata ukras (?) izveden kaneliranim koncentričnim kružnicama. Sve žigosane opeke nose po dva pečata, što je vrlo rijedak slučaj. Dužina pečata iznosila je 11-12 cm., a širina 2,7-3 cm. Pečat je utisnut u mekanu glinu pomoću drvene matrice, tako da su unutar utisnutog polja slova reljefno izdignuta. Slova su vrlo lijepo oblikovana, uz uobičajeno korištenje skraćenica nastalih spajanjem više slova. Unutar prvog pečata čitamo natpis „E SALT", a u drugom „SEX MTILL(I?) MX" Na kraju prvog žiga nalazi se hedera, kojom se često u latinskim natpisima odvajaju riječi. Ovdje hederu predstavlja znak u obliku lista smokve ili loze, što je

česta pojava kod natpisa u kamenu od drugog st. n. e. Sada donosimo dvije varijante čitanja punog teksta.

prva je: (D)E SALT (U EX) SEX(TI) M(E)TILLI MAX(IMI) [2]
a druga: (FUIT D)E SALT(U) SEX(TI) M(E)TILLI MAX(IMI). [3]

Pretpostavljamo da su ovim pečatom označavane opeke pečene za potrebe posjeda nekog Seksta Metilija (ili Mutilija?) Maksima. Opeke sa žigom ovog posjednika (a ujedno i vlasnika ili zakupnika keramičarske peći), poznate su za sada s ograničenog područja Hrvatskog primorja, dijela otoka Krka, Senja i dijela Like.[4] Opeke sa ovim rijetkim žigom pronađene su još u XIX. st., i spominju se u danas teško dostupnim publikacijama iz tog doba.[5] Međutim, na ovaj radionički žig u posljednje vrijeme skrenuo je pažnju J.J. Wilkes, koji smatra da ovaj veleposjednik proizvodi za svoje potrebe opeke na vlastitom posjedu, pa radionicu (figlinu) smješta u okolicu Senja, tj. u Vinodol. Određena količina opeka mogla je biti namijenjena obližnjem tržištu. Opeke sa žigom ove figline nisu pronađene izvan prethodno navedenog područja, tj. nema ih u Istri, kao ni u području Akvileje ili Konkordije.[6]

Na području sjeverne Liburnije žigosane tegule ulaze u upotrebu nakon velikog ilirskog ustanka 6-9.god.n.e.. Masovno su se uvozili proizvodi državne manufatkture „Pansiana", koja djeluje do 70-ih godina prvog stoljeća. Opeke sa ovim žigom pronađene su u ruševinama ladanjske arhitekture u Selcu. Iste opeke nekoliko stoljeća kasnije sekundarno su upotrijebljene pri izgradnji važne utvrde Badanj.[7] U drugoj polovici prvog stoljeća nastavlja se uvoz iz Akvilejskog (nešto manje i Padanskog) područja, koji u prvoj polovici drugog stoljeća postupno jenjava (Solonas, Q. Clodi Ambrosi, C. Iuli Africani itd.).[8] Tijekom drugog stoljeća javljaju se provincijalne radionice koje služe zadovoljavanju lokalnih potreba za građevinskim materijalom.

Područje vinodolske kotline u zaleđu Crikvenice sadrži flišne naslage sa ležištima gline, što je uz blizinu državne ceste i dobru luku činilo osnovne prirodne uvjete za osnivanje figline upravo na ovom prostoru. Vrlo često se keramičarska proizvodnja organizirala u neposrednoj blizini pristaništa, gdje su bila i skladišta gotove robe.

Za sada nemamo epigrafičkih potvrda o mjestu boravka, porijeklu ili funkciji Seksta Metilija Maksima. Kognomen „Maximus" čest je u provinciji Dalmaciji, gdje ga najčešće nose romanizirani starosjedioci (npr. Sekst Babulije Maksim iz Osora, (At)ilius Maximus iz Belog na Cresu itd.)[9]. Nomen „Metilius" čest je na području srednje Italije i etruščanskog je porijekla.[10] Istog porijekla je i mogući oblik „Mutil(l)ius", kojeg nose Italici naseljeni na sjeveroistoku Italije i u Istri već u kasnorepublikansko doba.[11]

Upotreba tročlane imenske formule, visoka kvaliteta opeke, vješta modelacija slova te upotreba hedera koje još nisu stilizirane poput kasnoantičkih primjera ukazuju nam da je ova radinica egzistirala u kratkom vremenskom periodu, između polovice drugog do polovice trećeg stoljeća naše ere.

Keramika tankih stijenki

U ranocarsko doba tzv. keramika tankih stijenki bila je vrlo omiljena roba koju su kupovali novodoseljeni Italici u provincijama kao jeftiniju zamjenu za luksuznu „teru sigillatu". Najčešće se radi o čašama, zdjelicama ili peharima (dakle garniturama za piće) vrlo

fine fakture, načinjenim od pomno pročišćene gline. Radi nepropusnosti premazane su u početku crnim firnisom, a nešto kasnije prevladavaju posudice premazane narančasto-crvenim firnisom. Debljina stijenki ovih posudica iznosi samo 1,5-2,5 mm.

Najčešće su zastupljene čaše ili zdjelice ukrašene motivom riblje krljušti ili polumjesečastim plastičnim aplikacijama (T/III-2,3; T/V-5;), te nizovima utisnutih rombova ili udubljenjima izvađenim kotačićem u još mekoj glini (T/III- 4,5,6; T/V-1,2,3;). Ukrašena je najčešće gornja polovica posuđa, iznad trbuha. Većina zdjelica ili čaša ima ispod oboda urezane ili žlijebljene 2-3 vodoravne linije.

Na T/III-1 prikazan je zanimljiv primjerak keramičke čaše kojim se u potpunosti oponaša stakleni uzor.

Na T/III-8 nacrtan je ulomak oboda s ručkicom od malog pehara žućkastosmeđe boje. Među finu keramiku spadaju i ulomci bikoničnih pehara koji svojim oblikom također podsjećaju na staklene uzore (T/IV-8, T/VI-1).

Svi opisani primjerci potječu iz sjevernoitalskih radionica. Ornamentiranje kotačićem javlja se u vrijeme cara Klaudija, a uvoz tako ukrašene robe najintenzivniji je u vrijeme flavijevske dinastije.[12] Zdjelice s motivom ribljih ljuski proizvodile su se od polovice drugog stoljeća n.e.[13] Keramički pehari, odnosno čaše sa udubljenim stijenkama proizvodile su se kroz cijelo drugo stoljeće, dok su se istovjetni oblici od stakla proizvodili još i u četvrtom stoljeću.[14]

Nakon 167. god. nove ere, tj. nakon provale germanskih plemena Markomana i Kvada posve zamiru proizvodni centri u sjevernoj Italiji koji su do tada imali monopol na tržištu sa ovom vrstom keramike.[15] Nakon konsolidacije političkih prilika u Carstvu, počinju se javljati nove manufakture u pojedinim provincijalnim gradovima, koje nastoje kopirati italske oblike, ali im proizvodi zaostaju kvalitetom. Dio ulomaka iz Crikvenice pripada toj kasnijoj varijanti keramike tankih stijenki, najvjerojatnije proizvedenoj u Sisciji (Panonija).

Lonci

To su loptaste ili vrećaste posude suženog kratkog vrata i polukružnog izvijenog oboda, sivosmeđe do crne boje, dobre fakture i ujednačene debljine stijenki (3-5mm). Odnos gline i dodanog kremenog pijeska je 1:1, tako da su posude hrapave pri dodiru, ali i vrlo čvrste i nepropusne, kako bi se u njima mogla kuhati hrana. Primjerci iz ovog iskopa su neukrašeni, osim što na ramenu nose lagano izvučeno glatko rebro (T/VI-2), ili snop paralelno urezanih linija (T/IV- 3,6; T/VI-4; T/VII-4). Obod može biti neznatno raščlanjen s vanjske (T/III-12; T/IV-11) ili unutrašnje strane (T/III-11; T/IV-7,9,12). S unutrašnje strane jasno se uočavaju tragovi brzorotirajućeg kola.

Mnogo slabije kvalitete su kuglasti lončići horizontalno zaravnjenog oboda, žutonarančaste boje (T/III-13; T/III-10; T/IV-2).

Na T/III-7 prikazan je ulomak lončića cilindrična oblika, iznutra koso zasječenog i zadebljanog oboda. Načinjen je od pjeskovite gline, koja se osipa pri dodiru.

Postoje velike teškoće pri kronološkom vrednovanju ovih keramičkih formi, jer se radi o funkcionalnom posuđu namijenjenom svakodnevnoj upotrebi. Nisu uočeni primjerci ukrašeni češljastim motivom, česti u prvom stoljeću i karakteristični za domorodnu lončarsku produkciju kasnolatenskog porijekla. Također nedostaju primjerci ukrašeni snopovima valovnica, tipični za kućansku keramiku od četvrtog stoljeća. Dakle, možemo

reći da naši primjerci pripadaju razdoblju između drugog i četvrtog stoljeća, a proizvođačke lončarske centre morati ćemo potražiti u neposrednoj blizini, tj. na području Vinodola. Tehnološki postupak, forme, skromno ukrašavanje, iz antičkog doba (na ovom posuđu) mogu se u kontinuitetu pratiti sve do proizvoda posljednjih vinodolskih lončara, poznatih po svojim proizvodima na čitavom Primorju.

Vrčevi i amforice

To su posude za prenošenje ili čuvanje manjih količina ulja, vode ili vina, ravnog dna, vretenastog tijela, oštro naglašenog prijelaza ramena u uski vrat, koje mogu imati jednu (vrčevi) ili dvije ručke (amforice). Obod je zadebljan i kružnog oblika (T/V-7, T/VI-5; T/VII-8), ili ima oblikovan lijevkasti izljev (T/VI-6; T/VII-7).

Vrčevi - amforice s bifidnim ručkama (u presjeku izgledaju kao dva spojena kruga) proizvodili su se u Italiji od polovice prvog do druge polovice drugog stoljeća. Vrčevi s lijevkastim izljevom javljaju se između 100-150. godine, a traju u upotrebi i nešto nakon 200. godine.[16] Ulomci ovog keramičkog tipa iz Crikvenice dobre su kvalitete, čvrstih stijenki i žutonarančaste boje. U brojnim radionicama iz trećeg stoljeća (u Sisku, Ptuju, Sremskoj Mitrovici itd.) proizvodile su se slične posude, ali od mnogo pjeskovitije gline. Prema tome, i ovaj tip posuđa zamijećen u profilu iskopa importiran je iz sjeverne Italije u razdoblju između polovice prvog i druge polovice drugog stoljeća.

Amfore

Usprkos velikom broju prikupljenih ulomaka amfora, radi udrobljenosti fragmenata nismo u mogućnosti preciznije odrediti o kojima tipovima je riječ. Najčešće su zastupljene amfore jednostavnog cilindričnog vrata (T/VII-9,10), ili imaju nešto više profiliran gornji dio vrata i obod (T/VI-8; T/VII-6), promjera 10-12 cm. U pravilu su zastupljene samo manje amfore, visine do 50 cm. Ručke najčešće imaju rebrasto ojačanje, a zastupljene su i fibidne ručke (T/VI-7). Dna amfora su najčešće lukovičasta oblika (T/V-8,9; T/VI-3; T/VII-5). Vrlo su rijetka uobičajena šiljasta dna (što ne mora značiti da ih nema, jer su sakupljači keramike iz rova izvlačili ulomke koji su im se mogli učiniti „atraktivnijim").

Smatra se da su amfore sa čepastim ili lukovičastim dnima i bifidnim ručkama sjevernoitalski proizvod prvog i drugog stoljeća.[17] U Emoni slične amfore traju u upotrebi do sredine trećeg stoljeća.

Ulomak oboda amfore prikazan na T/VII-2 izuzetne je kvalitete, svijetlo-smeđe boje, no za njega nismo pronašli analogije.

Ostali keramički predmeti

Na prvo mjesto stavljamo ulomak dubokog tanjura sa oštro izvučenim širokim rubom (T/V-6). Na površini oboda nalaze se reljefno izdignuti, vrlo stilizirani vegetabilni motivi. Tanjur je izliven u kalupu, a načinjen je od brašnaste gline svijetlonarančaste boje. Svijetlocrveni premaz gotovo posve je odljušten. Najkvalitetniji primjerci ovog tipa tanjura

(tzv. Drag.36) proizvodili su se u Galiji i na rajnskom limesu od polovice drugog stoljeća. Proizvodnja ovog tipa tanjura u radionicama na Rajni prestaje 259/260. godine. [18]

Na T/IV-1 prikazan je crtež dubokog tanjura sa profiliranim obodom, međutim najčešći su jednostavni plitki tanjuri tankih stijenki, narančaste boje.

Na T/II-4 nacrtan je cjelovit primjerak poklopca, tamnosive boje sa svijetlijim mrljama, hrapave površine zbog znatne količine pijeska i drobljenih kamenčića u glini. Riječ je o lokalnom proizvodu vezanom uz produkciju kućanskih lonaca.

Od ostalih sakupljenih predmeta izdvajamo tipičnu rimsku perlu od narebrenog svijetloplavog stakla (T/(III-9), a pronađeno je i dosta željeznih čavala, ulomaka željeznih noževa, sitnih ulomaka mliječnobijelog, žučkastog i svijetloplavog stakla.

Prikupljeno je i nekoliko ulomaka diska metalnog ogledala te zgnječenog tankog olovnog lima, što može ukazivati na mogućnost da je ispod igrališta ostalo zatrpano i žarnih grobova.

Zaključna razmišljanja

Na temelju ovako prikupljene građe ne mogu se donositi neki ozbiljniji znanstveni sudovi, jer su prikupljeni predmeti koji su imali „sreću" da budu na površini te tako i zamijećeni. Zbir tih slučajnosti dao je ovdje izložen repertoar predmeta, koji čini mali dio stvarno mogućeg repertoara predmeta koji su ostali izdrobljeni pod gusjenicama bagera. Nije to samo odmorište i stanica za izmjenu konja na glavnoj cesti što je iz Italije vodila u Dalmaciju. Sam položaj naselja na vratima vinodolske kotline, određuju dominantu raskršća na ušću Dubračine, u koje su lako uplovljavale antičke lađe plitkog gaza. Ako pretpostavimo kontinuitet egzistiranja peregrinskih naselja i njihove populacije kroz antičko doba, te spuštanje ovog autohtonog stanovništva sa gradinskih utrđenja u nizinu i na priobalje tokom „pax romana", možemo lako zamisliti proces urbanizaicje i povćane potrebe za građevinskim materijalom. S druge strane, u te nove urbanizirane punktove na priobalju (Bakar, Sv. Jakov-Havišće, Crikvenica, Selce, Novi) pristižu kolonisti iz Italije i drugih provincija, trgovci, isluženi vojnici, oslobođenici. Oni u novom kraju imaju potrebe za robom koja predstavlja osnov antičkog standarda života, kao što su fina italska keramika, uljanice, staklo, kozmetički pribor i dr. Ta roba dolazila je najsigurnijim i najjeftinijim putem - morem. U prva dva stoljeća carstva taj proizvođačko-potrošački lanac dobro funkcionira. Iz tog razdoblja potječu i nalazi nedaleko Kaštela, npr. novac cara Nerona, uljanica s likom krilatog konja - pegaza, te žarni grobovi. U vrijeme careva Marka Aurelija i Komoda počinje dugotrajna kriza Carstva, uzrokovana sve većim pritiskom barbara na granice, kao i unutrašnjim sukobima pretedenata za carsku titulu. Sve veća inflacija upropaštava proizvođača i trgovce jer stanovništvo više nema novca pa jača naturalna razmjena i lokalna proizvodnja robe koja je neophodna u svakodnevnom životu. Takva lokalna proizvodnja postojala je i u Vinodolu.

Pitanje vremena i razloga prestanka života naselja uz ušće Dubračine ostaje i dalje otvoreno. Opći pad životnog i kulturnog standarda uz fizičko miješanje potomaka nekadašnjih doseljenika i peregrina stvara jedinstveno romaizirano stanovništvo koje se sada načinom života mnogo ne razlikuje od onih domorodaca koje je ovdje zatekla rimska vojska nekoliko stoljeća ranije. Uz legije raznih careva i protucareva koje su prošle cestom, prvo veće pustošenje i strah stanovništva mogla je izazvati seoba Vizigota u Italiju iza 400. god. Sigurno je već tada iznova aktualiziran izvanredan položaj na vrhu brijega,

na kojeg se okolno stanovništvo u početku sklanja, a od vremena gotsko - bizantskih ratova i trajno naseljava. U to vrijeme (6. stoljeće), egzistira sustav fortifikacija uz unutrašnju cestu (grčki grad iznad Bakarca, Badanj, Bribir), kao i sustav utvrda koje kontroliraju i osiguravaju plovidbu morskim putem (npr. tvrđava Lopar, koja čini cjelinu sa fortifikacijama i refugijima na Korintiji, Ogrulu i Almisu - Sv. Marku).

Na mjestu sela Kotor nalaze se rasuti po tlu brojni ulomci prahistorijske i srednjovjekovne keramike, a nedostaju nalazi iz antičkog doba. Buduća sustavna arheološka istraživanja morati će se odvijati upravo na ovom mjestu, gdje se mora ustavnoviti vrijeme prestanka egzistencije gradinskog naselja (prema pojedinim ulomcima keramike zaključujemo da je gradina utemeljena još u kasnom brončanom dobu). Zbog ograničenih mogućnosti istraživanja u suvremenom urbanom tkivu Crikvenice, odgovor na pitanje „kada je napušteno naselje uz lijevu obalu Dubračine?" morati će se potražiti u kulturnim slojevima sela Kotor.

Bilješke

[1] Najljepše se zahvaljujem svima koji su mi pružali podršku tokom pisanja ovog malog rada, a posebnu zahvalnost dugujem SIZ-u oblasti kulture općine Crikvenica, te Ivanka Pavlić, Sanji Škrgatić i Slavku Matejčiću koji su mi ustupili mukotrpno sakupljenu građu.

[2] J.J. WILKES, DALMATIA, London 1969, str. 501

[3] C. PATCH, DIE LIKA IN RÖMERZEIT (Schriften der Balkankommission Antiquar.Abt.1), Vienna 1900, col.98, fig.41

[4] J.J. WILKES, IMPORTATION AND MANUFACTURE OF STAMPED BRICKS AND TILES IN THE ROMAN PROVICE OF DALMATIA, u: A. Mcwhirr Roman brick and tile, B.A.R. Int.S.68, London 1979.

[5] NOVOTNY - STICOTTI, Archaeologische-epigraphische Mittheilungen 19, p.167

[6] Pregledan je CIL sa natpisima desete italske regije (Venetia i Histria)

[7] R. MATEJČIĆ, PREGLED KULTURNO-POVIJESNIH SPOMENIKA VINODOLA, Vinodolski zbornik II, 1981

[8] R. MATIJAŠIĆ, RADIONIČKI ŽIGOVI NA ANTIČKIM OPEKAMA ZBIRKE A.M.I., Jadranski zbornik 12,1982/1985, str. 287-303

[9] M. ŠARIĆ, STANOVNIŠVO OTOKA CRESA I LOŠINJA U VRIJEME RANOGA CARSTVA, Izdanja H.A:D:-a, znanstveni skup Mali Lošinj Zagreb 1982.

[10] W. SCHULZE, ZUR GESCHICHTE LATEINISCHER EIGENAMEN 2, Berlin 1966, str. 290, str. 442

[11] W. SCHULZE, str. 442, str. 451

[12] LJ. PLESNIČAR-GEC, STAROKRŠČANSKI CENTAR V EMONI, Katalogi in monografije 21, Ljubljana 1983 T.6-12,13,14

[13] O. BRUKNER, RIMSKA KERAMIKA U JUGOSLAVENSKOM DELU PROVINCIJE DONJE PANONIJE, Dissertationes et Monographiae XXIV, Beograd 1987 T.55/2,3 T.57/6,7 T.59/15,21, 23,24

[14] O. BRUKNER, T.58/8

[15] LJ. PLESNIČAR GEC, KERAMIKA EMONSKIH NEKROPOL, Diss.et Mon.XX Ljubljana 1977, str. 65

[16] O. BRUKNER, T.140/85, T.141/88, T.151/14-23,24 T.152/25- 28

[17] O. BRUKNER, T.157/19-24 T.158/sve t.168/135-137

[18] O. BRUKNER, T.12/4,7,9,10

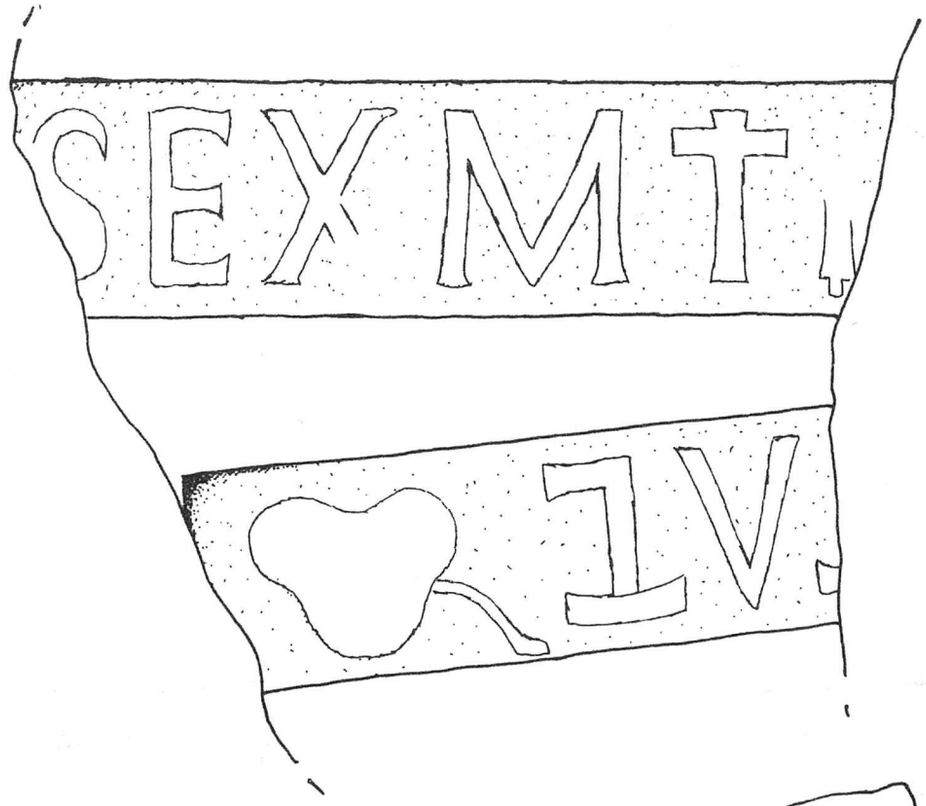
SEX M T
1

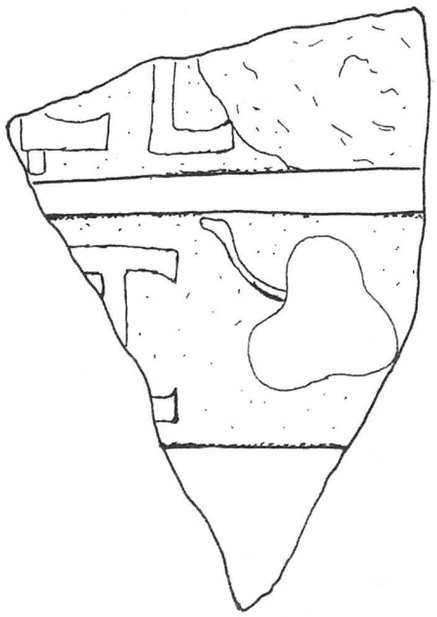
2

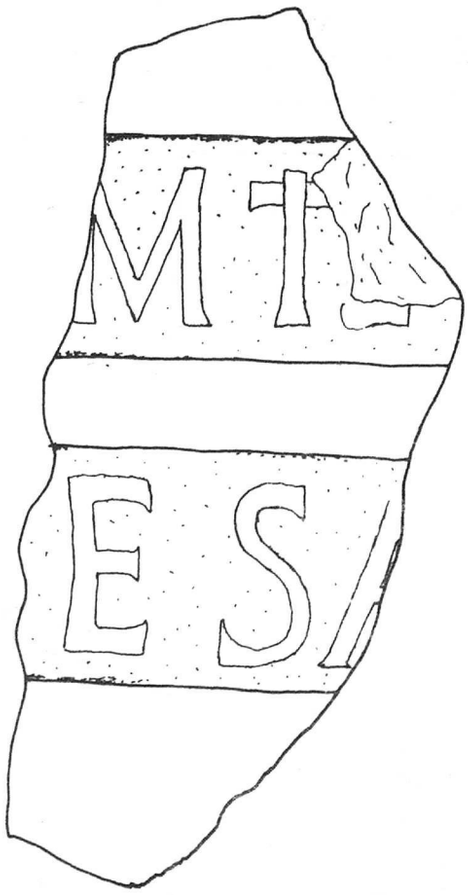
M T
E S
3

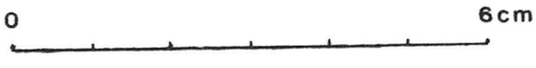
0
6cm

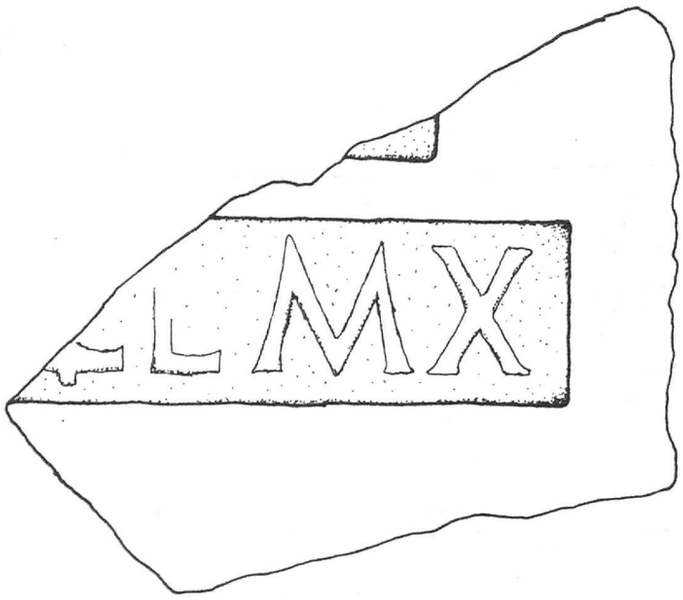

1

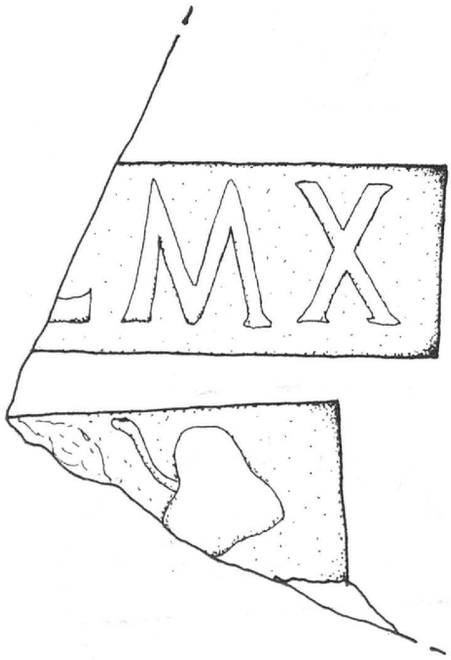

2

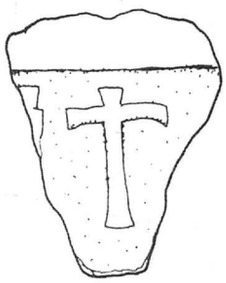

3

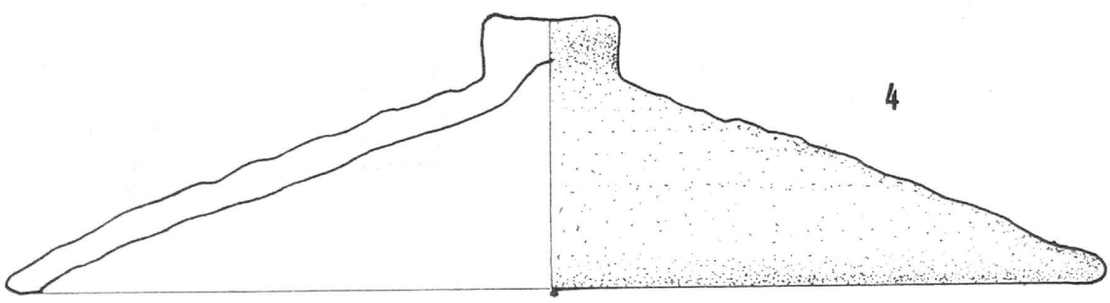

4

0 6 cm

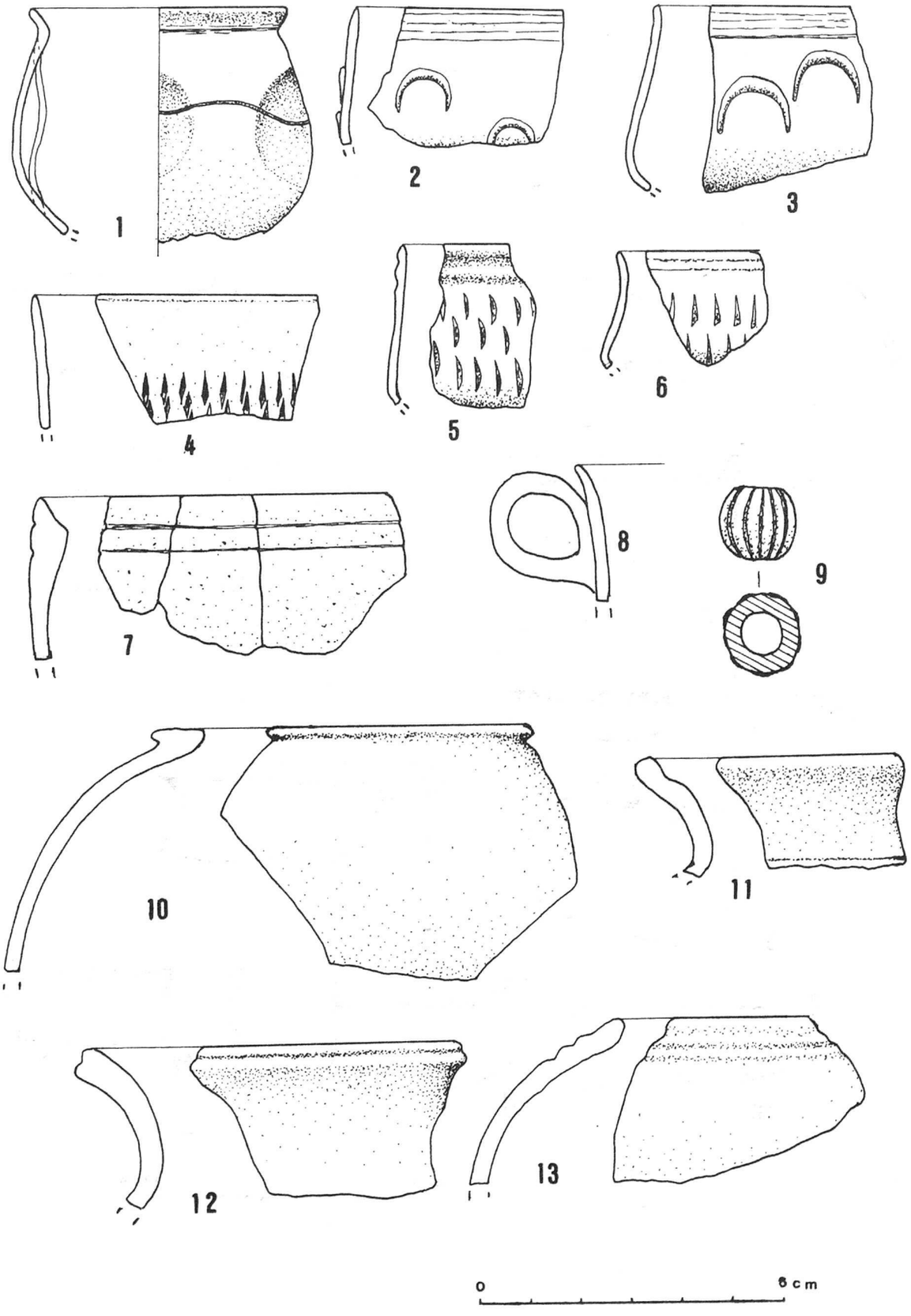
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
0
6 cm

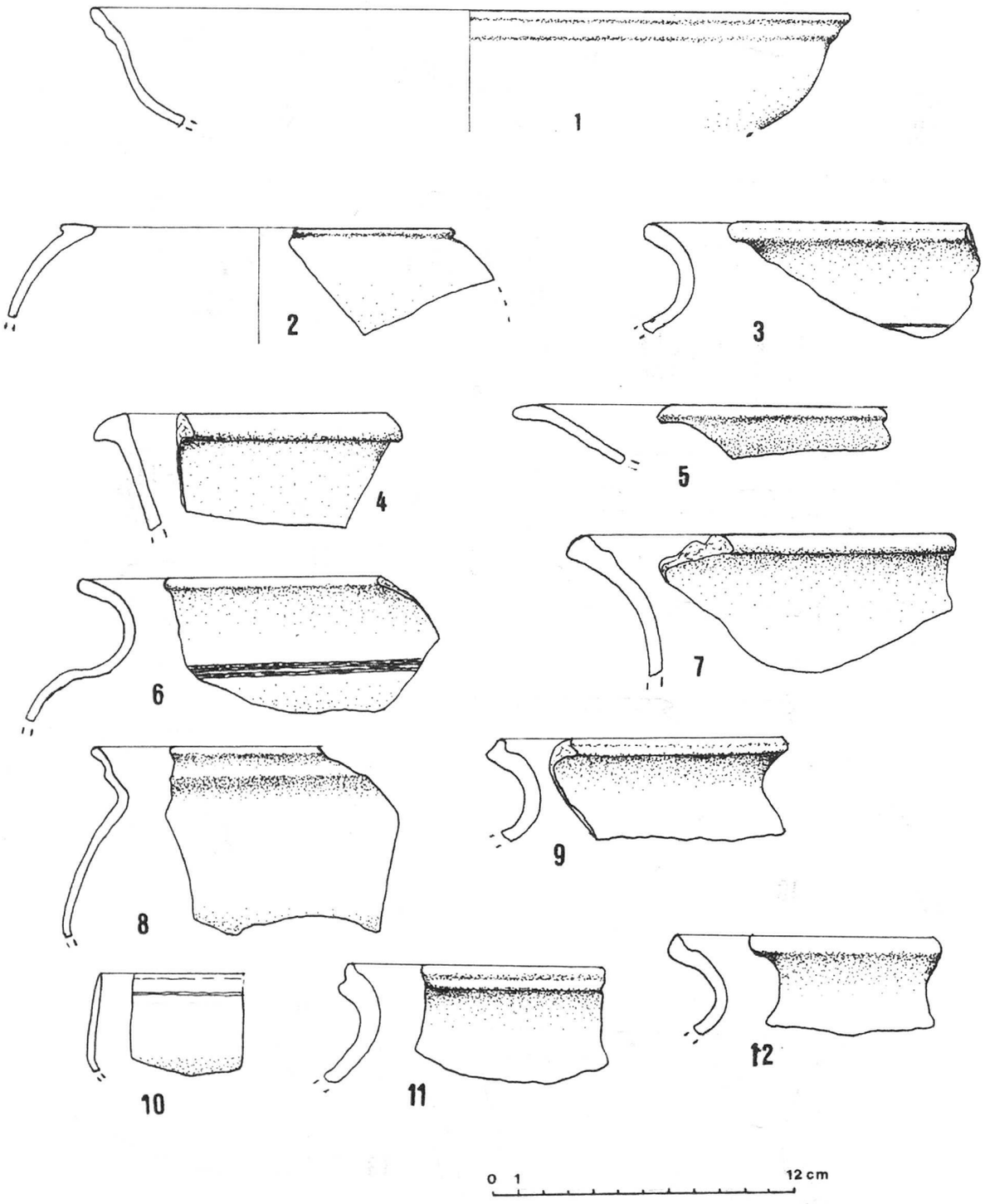
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
0 1
12 cm

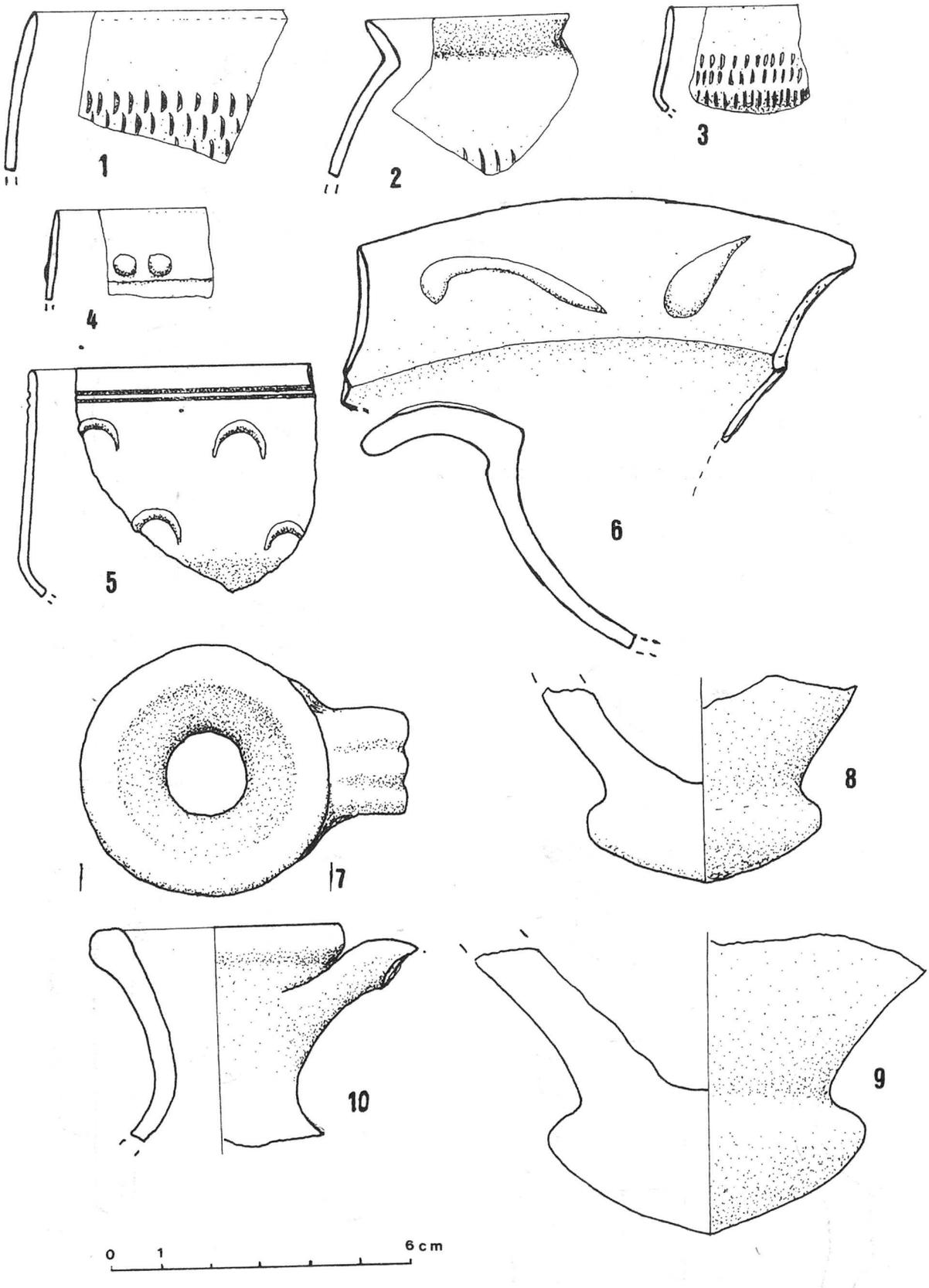
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0 1 6 cm

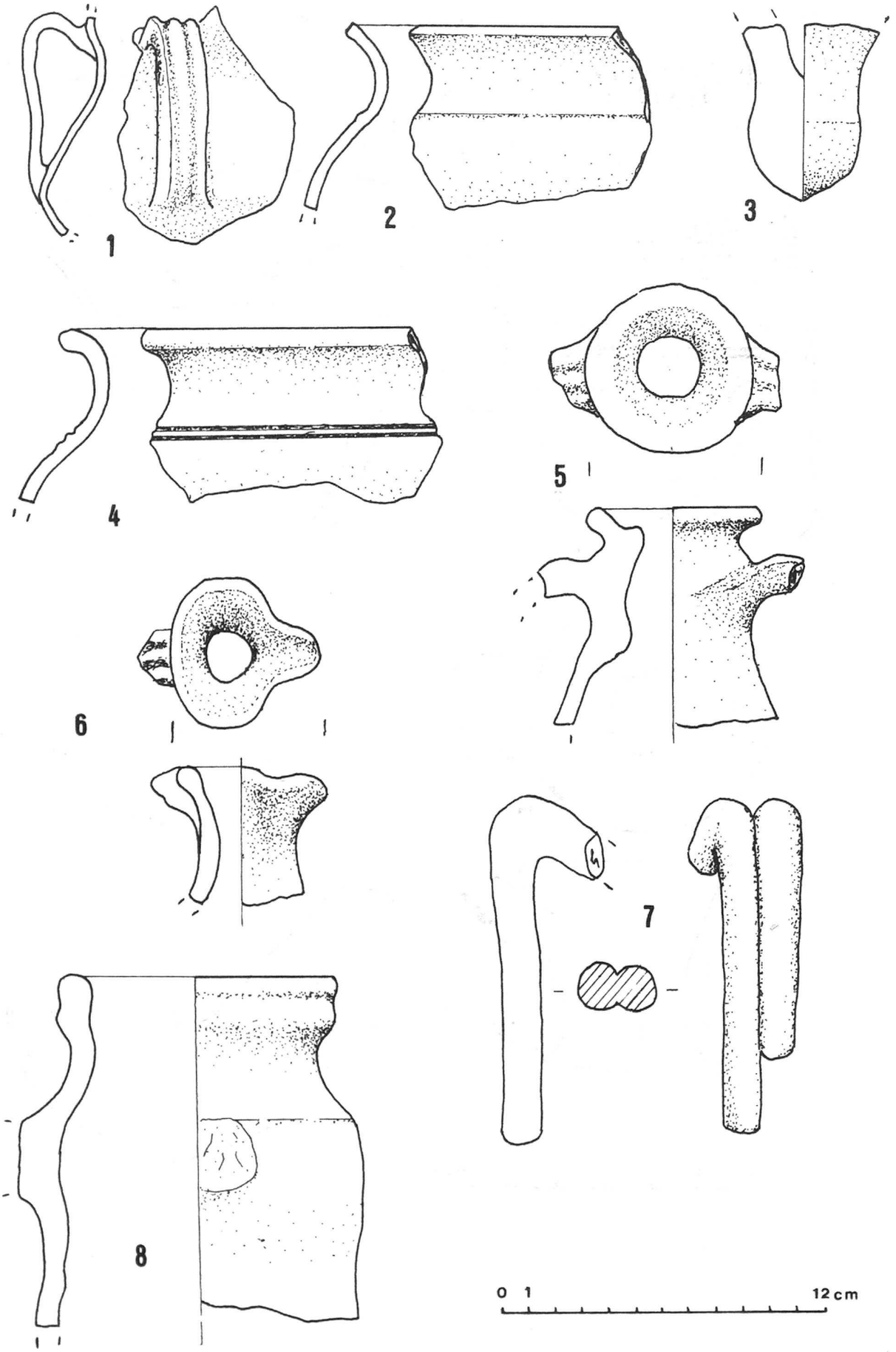
1
2
3
4
5
6
7
8
0 1 12 cm

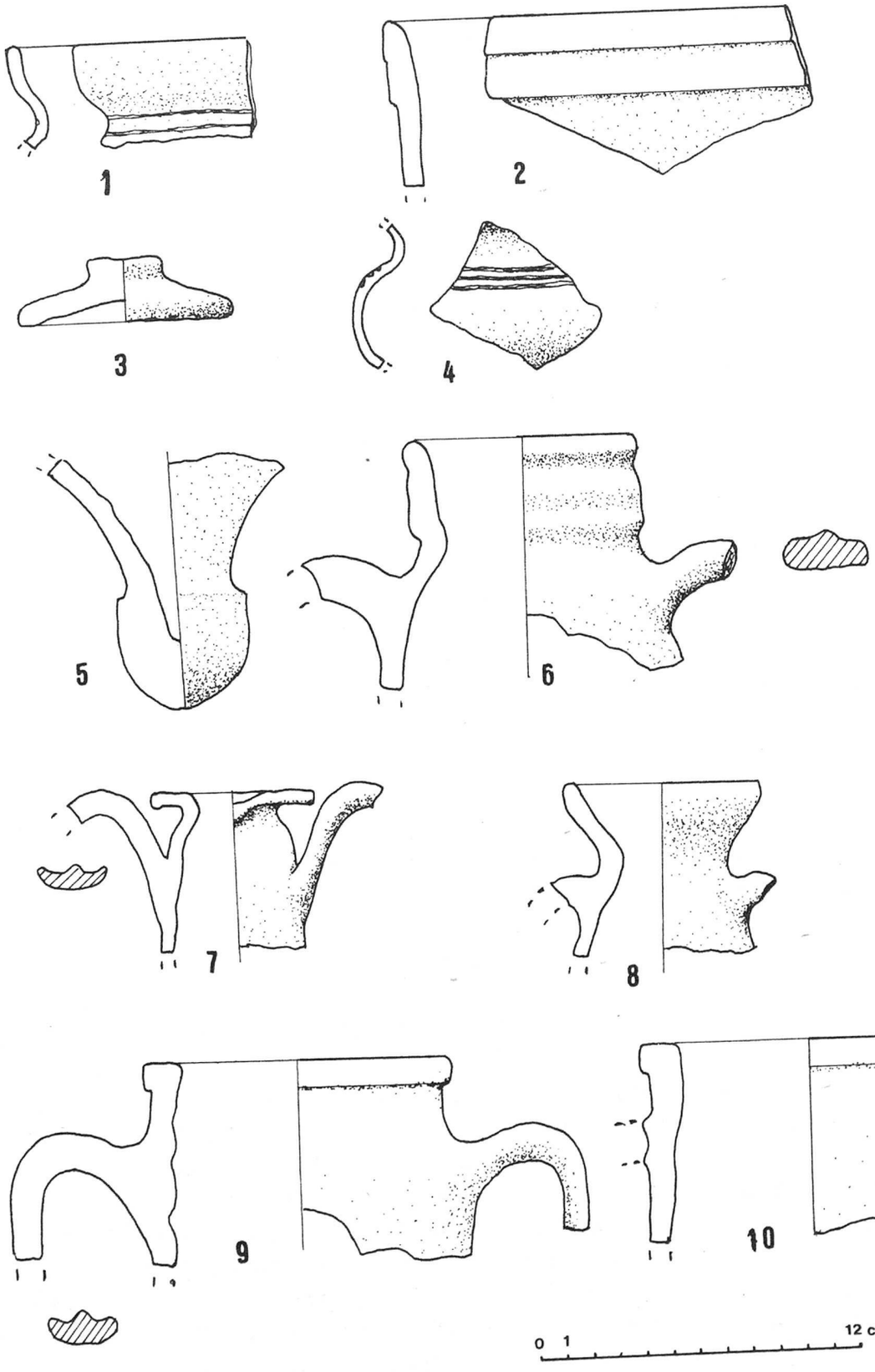
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0 1
12 cm